DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
Dabaszinātņu un matemātikas fakultāte
Matemātikas katedra
Bakalaura studiju programma "Matemātika"

Studiju kurss

Lineārā algebra I

6.lekcija

Docētājs: Dr. P. Daugulis

2012./2013.studiju gads

Saturs

Lekcijas mērķis:

- apgūt invertējamu matricu īpašības un matricu invertēšanas metodi.

Lekcijas kopsavilkums:

- var definēt matricu invertējamības jēdzienus, kas vispārina skaitļu invertējamību,
- matricu invertējamības kritēriji ir saistīti ar matricas rangu,
- var pierādīt vairākas invertējamības un neinvertējamības īpašības un aprakstīt matricu invertēšanas algoritmu.

Svarīgākie jēdzieni: labā/kreisā inversā matrica, kvadrātveida matricas inversā matrica.

Svarīgākie fakti un metodes: inverso matricu eksistences kritērijs, invertējamu matricu īpašības, fundamentālā teorēma par invertējamām matricām, kvadrātveida LVS ar invertējamām sistēmas matricām, kvadrātveida matricu invertēšanas algoritms.

1. Matricu invertēšana

Matricām var definēt un pētīt operācijas, kas vispārina skaitļu invertēšanu $a \to \frac{1}{a}$. Ievērosim, ka skaitļiem $a \cdot \frac{1}{a} = 1$, ja $a \neq 0$.

Matricu algebrā:

- skaitļa 1 analogs ir vienības matrica $\mathbf{E}$;
- ja ir dota matrica $\mathbf{A}$, var meklēt matricas, kuras reizinot ar $\mathbf{A}$ no labās vai kreisās puses, iegūsim vienības matricas.

1.1. Vienpusīgā invertēšana

1.1.1. Definīcija un īpašības

$\mathbf{A}$ ir $m \times n$ matrica.

$n \times m$ matrica $\mathbf{A}_L$ ir $\mathbf{A}$ *labā inversā matrica*, ja

$$\mathbf{A}\mathbf{A}_L = \mathbf{E}_m.$$

$n \times m$ matrica $\mathbf{A}_K$ ir $\mathbf{A}$ *kreisā inversā matrica*, ja

$$\mathbf{A}_K\mathbf{A} = \mathbf{E}_n.$$

1.1. piezīme. $\mathbf{A}_L$, $\mathbf{A}_K$ un vienības matricu izmēri ir noteikti viennozīmīgi.

1.1. piemērs. $\mathbf{A} = [a]$, $a \neq 0 \implies \mathbf{A}_K = \mathbf{A}_L = \left[\frac{1}{a}\right]$.

1.1. teorēma. $\mathbf{A}$ ir $m \times n$ matrica $\implies$

1. $\exists\ \mathbf{A}_L \iff r(\mathbf{A}) = m$,
2. $\exists\ \mathbf{A}_K \iff r(\mathbf{A}) = n$.

PIERĀDĪJUMS

1. $\mathbf{A}$ ar REP var pārveidot rindu pakāpienveida formā: $\exists$ elementāru matricu reizinājums $\mathbf{R}$: $\mathbf{RA}$ ir rindu pakāpienveida matrica ar $r(\mathbf{A})$ rindām.

$$\exists\ \mathbf{A}_L \iff \mathbf{A}\mathbf{A}_L = \mathbf{E}_m \iff \mathbf{R}\mathbf{A}\mathbf{A}_L = \mathbf{R}\mathbf{E}_m = \mathbf{R}.$$

Pieņemsim, ka $\mathbf{RA}$ nenulles rindu skaits $< m \implies$ matricai

$$\mathbf{RAA}_L = (\mathbf{RA})\mathbf{A}_L$$

nenulles rindu skaits arī $< m$ (apskatot matricu reizinājumu) - pretruna, jo labajā pusē $\mathbf{R}$ nenulles rindu skaits ir m.

$r(\mathbf{A}) = m$. Pierādīsim, ka $\exists\ \mathbf{A}_L$:

$$\mathbf{AA}_L = \mathbf{E}_m$$

Pieņemsim, ka $\mathbf{A}_L = [\mathbf{x}_1|...|\mathbf{x}_m] \implies \mathbf{AA}_L = [\mathbf{Ax}_1|...|\mathbf{Ax}_m]$.

Uzskatīsim $\mathbf{E}_m$ par kolonnu bloku matricu $\mathbf{E}_m = [\mathbf{e}_1|...|\mathbf{e}_m]$.

Apskatīsim vienādību

$$[\mathbf{Ax}_1|...|\mathbf{Ax}_m] = [\mathbf{e}_1|...|\mathbf{e}_m].$$

$\forall\ i$ LVS $\mathbf{Ax}_i = \mathbf{e}_i$ ir atrisināma, jo $\mathbf{A}$ pakāpienveida formā ir m galvenās rūtiņas $\implies \mathbf{A}_L$ eksistē.

2. Apgalvojums par $\mathbf{A}_K$ tiek pierādīts līdzīgi apskatot $\mathbf{A}$ kolonnu pakāpienveida formu. ■

1.2. teorēma. $\mathbf{A}$ ir $m \times n$ matrica, $\exists\ \mathbf{A}_L, \exists\ \mathbf{A}_K \implies$

1. $m = n$,
2. $\mathbf{A}_L = \mathbf{A}_K$.

PIERĀDĪJUMS

1. $\exists\ \mathbf{A}_L, \exists\ \mathbf{A}_K \implies r(\mathbf{A}) = m = n$.

2. $\exists\ \mathbf{A}_L, \exists\ \mathbf{A}_K, m = n \implies \begin{cases} \mathbf{A}\mathbf{A}_L = \mathbf{E}_m \\ \mathbf{A}_K\mathbf{A} = \mathbf{E}_m \end{cases} \implies$

$$\mathbf{A}_K = \mathbf{A}_K\mathbf{E}_n = \mathbf{A}_K(\mathbf{A}\mathbf{A}_L) = (\mathbf{A}_K\mathbf{A})\mathbf{A}_L = \mathbf{E}_n\mathbf{A}_L = \mathbf{A}_L. \blacksquare$$

1.2. Kvadrātveida matricu invertēšana

1.2.1. Definīcija

Ja $n \times n$ matricai $\mathbf{A}$ $\exists$ *inversā matrica* $\mathbf{A}^{-1} = \mathbf{A}_K = \mathbf{A}_L$, tad $\mathbf{A}$ sauc par *invertējamu matricu.*

Visu invertējamu $n \times n$ matricu kopu ar elementiem laukā k apzīmē ar $GL(n,k)$ (*general linear group*), $GL(n,k) \subsetneq \mathcal{M}at(n,n,k)$.

Ja kvadrātveida matricai neeksistē inversā matrica, to sauc par *neinvertējamu* (*singulāru, deģenerētu*).

1.2.2. Invertējamu matricu īpašības

1.3. teorēma.

1. $\mathbf{E}_n^{-1} = \mathbf{E}_n$.
2. $\mathbf{R}_{pq}^{-1} = \mathbf{R}_{pq}$.

3. $\mathbf{R}_p(\lambda)^{-1} = \mathbf{R}_p(\dfrac{1}{\lambda})$.

4. $\mathbf{R}_{pq}(\lambda)^{-1} = \mathbf{R}_{pq}(-\lambda)$.

PIERĀDĪJUMS

1. $\mathbf{E}_n \underbrace{\mathbf{E}_n}_{\mathbf{E}_n^{-1}} = \mathbf{E}_n$.

2. Veicot REP1 divas reizes, iegūsim sākotnējo matricu $\Longrightarrow$

$$\mathbf{R}_{pq} \underbrace{\mathbf{R}_{pq}}_{=\mathbf{R}_{pq}^{-1}} = \mathbf{E}_m \Longrightarrow \mathbf{R}_{pq}^{-1} = \mathbf{R}_{pq}.$$

3. Veicot REP2 virkni $R_p(\lambda)$, $R_p(\frac{1}{\lambda})$, iegūsim sākotnējo matricu $\Longrightarrow$

$$\mathbf{R}_p(\frac{1}{\lambda})\mathbf{R}_p(\lambda) = \mathbf{E}_m \Longrightarrow \mathbf{R}_p(\lambda)^{-1} = \mathbf{R}_p(\frac{1}{\lambda}).$$

4. Veicot REP3 virkni $R_{pq}(\lambda)$, $R_{pq}(-\lambda)$, iegūsim sākotnējo matricu $\Longrightarrow$

$$\mathbf{R}_{pq}(-\lambda)\mathbf{R}_{pq}(\lambda) = \mathbf{E}_m \Longrightarrow \mathbf{R}_{pq}(\lambda)^{-1} = \mathbf{R}_{pq}(-\lambda).\blacksquare$$

1.4. teorēma. (*fundamentālā teorēma par invertējamām matricām*) $\mathbf{A}$ ir $n \times n$ matrica. Zemāk dotie apgalvojumi ir loģiski ekvivalenti.

1. $\exists\ \mathbf{A}_L$.
2. $\exists\ \mathbf{A}_K$.
3. $r(\mathbf{A}) = n$.
4. $\mathcal{H}(\mathbf{A}) = \mathbf{E}_n$.
5. $\mathbf{A}$ ir vienāda ar elementāro matricu reizinājumu.

PIERĀDĪJUMS 1., 2., 3. ir ekvivalenti saskaņā ar agrāk pierādītu teorēmu:

$$\exists\ \mathbf{A}_L \Longleftrightarrow r(\mathbf{A}) = n \Longleftrightarrow \exists\ \mathbf{A}_K$$

3. $\Longrightarrow$ 4.

$r(\mathbf{A}) = n \Longrightarrow \mathcal{H}(\mathbf{A})$ ir n galvenās rūtiņas $\Longrightarrow \mathcal{H}(\mathbf{A}) = \mathbf{E}_n$.

4. $\Longrightarrow$ 3.

$r(\mathbf{E}_n) = n \Longrightarrow r(\mathbf{A}) = n$.

3. $\Longrightarrow$ 5.

$r(\mathbf{A}) = n \Longrightarrow$ $\mathbf{A}$ ar REP var pārveidot par Ermita matricu $\mathbf{E}_n$:

$$(\mathbf{R}_1 ... \mathbf{R}_l)\mathbf{A} = \mathbf{E}_n \Longrightarrow \mathbf{R}_1^{-1}\mathbf{R}_1 ... \mathbf{R}_l\mathbf{A} = \mathbf{R}_1^{-1}\mathbf{E}_n \Longrightarrow$$

$$\mathbf{R}_2 ... \mathbf{R}_l\mathbf{A} = \mathbf{R}_1^{-1}\mathbf{E}_n \Longrightarrow ... \Longrightarrow \mathbf{A} = \mathbf{R}_l^{-1} ... \mathbf{R}_1^{-1}.$$

5. $\Longrightarrow$ 3.

$\mathbf{A}$ ir elementāro matricu reizinājums $\Longrightarrow \mathbf{A} = \mathbf{Q}_1 ... \mathbf{Q}_u \Longrightarrow$

$$\mathbf{Q}_u^{-1} ... \mathbf{Q}_1^{-1}\mathbf{A} = \mathbf{Q}_u^{-1} ... \mathbf{Q}_1^{-1}\mathbf{Q}_1 ... \mathbf{Q}_u = \mathbf{E}_n$$

$\Longrightarrow$ **A** ar REP palīdzību var pārvērst par $\mathbf{E}_n$ $\Longrightarrow$ $r(\mathbf{A}) = n$. ■

1.2. piemērs. Pārveidosim $\mathbf{A} = \left[\begin{array}{c|c} 1 & 2 \\ \hline 3 & 4 \end{array}\right]$ elementāro matricu reizinājumā.

$$\Big(\mathbf{R}_2(-1/2)\mathbf{R}_{21}(1)\mathbf{R}_{12}(-3)\Big)\mathbf{A} = \mathbf{E}_2 \Longrightarrow$$

$$\mathbf{A} = \mathbf{R}_{12}(-3)^{-1}\mathbf{R}_{21}(1)^{-1}\mathbf{R}_2(-1/2)^{-1} = \mathbf{R}_{12}(3)\mathbf{R}_{21}(-1)\mathbf{R}_2(-2) \Longrightarrow$$

$$\mathbf{A} = \left[\begin{array}{c|c} 1 & 0 \\ \hline 3 & 1 \end{array}\right] \left[\begin{array}{c|c} 1 & -1 \\ \hline 0 & 1 \end{array}\right] \left[\begin{array}{c|c} 1 & 0 \\ \hline 0 & -2 \end{array}\right].$$

1.5. teorēma. **A** ir invertējama $n \times n$ matrica.

1. $\mathbf{A}^{-1}$ ir noteikta viennozīmīgi.
2. $(\mathbf{A}^{-1})^{-1} = \mathbf{A}$.
3. $(\lambda\mathbf{A})^{-1} = \dfrac{1}{\lambda}\mathbf{A}^{-1}$, $\lambda \neq 0$.

4. $\mathbf{B}$ ir invertējama $n \times n$ matrica $\Longrightarrow$

$$(\mathbf{AB})^{-1} = \mathbf{B}^{-1}\mathbf{A}^{-1}.$$

(inverējamu matricu reizinājums ir invertējam matrica)

PIERĀDĪJUMS

1. Pieņemsim, ka $\mathbf{A}$ $\exists$ divas inversās matricas $\mathbf{X}, \mathbf{Y}$:

$$\mathbf{AX} = \mathbf{AY} = \mathbf{XA} = \mathbf{YA} = \mathbf{E}_n \Longrightarrow$$

$$\mathbf{X} = \mathbf{XE}_n = \mathbf{X}(\mathbf{AY}) = (\mathbf{XA})\mathbf{Y} = \mathbf{E}_n\mathbf{Y} = \mathbf{Y}.$$

2. $\underbrace{\mathbf{A}}_{(\mathbf{A}^{-1})^{-1}} \mathbf{A}^{-1} = \mathbf{E}_n.$

3. $(\lambda\mathbf{A})(\frac{1}{\lambda}\mathbf{A}^{-1}) = (\lambda \cdot \frac{1}{\lambda})(\mathbf{AA}^{-1}) = \mathbf{E}_n.$

4. $(\mathbf{AB})(\mathbf{B}^{-1}\mathbf{A}^{-1}) = \mathbf{A}(\underbrace{\mathbf{BB}^{-1}}_{=\mathbf{E}_n})\mathbf{A}^{-1} = \mathbf{AA}^{-1} = \mathbf{E}_n.$

■

1.2. piezīme. Invertējamu matricu summa var nebūt invertējama - $GL(n, k)$ nav slēgta attiecībā uz saskaitīšanu:

$$\mathbf{E}_n + (-\mathbf{E}_n) = \mathbf{O}_n.$$

Neinvertējamu matricu summa var būt invertējama:

$$\mathbf{E}_{11} + \mathbf{E}_{22} = \mathbf{E}_2.$$

1.2.3. Kvadrātveida matricas invertēšanas algoritms

Aprakstīsim *bloku invertēšanas algoritmu (Gausa-Žordāna algoritmu)*, ar kuru var atrast invertējamas $n \times n$ matricas $\mathbf{A}$ inverso matricu $\mathbf{A}^{-1}$.

Algoritma pamatideja

$\mathbf{A}$ ir invertējama $\Longrightarrow$ $\mathbf{A}$ ar REP var pārvērst Ermita matricā $\mathbf{E}_n$:

$$\underbrace{\mathbf{R}_1 ... \mathbf{R}_l}_{=\mathbf{A}^{-1}} \mathbf{A} = \mathbf{E}_n.$$

$\Longrightarrow$ $\mathbf{A}^{-1} = \mathbf{R}_1 ... \mathbf{R}_l$ ir vienāds ar REP virknes pielietošanas rezultātu attiecībā uz $\mathbf{E}_n$.

Problēma ir pēc iespējas ērtāk aprēķināt reizinājumu $\mathbf{R}_1 ... \mathbf{R}_l$, ko var veikt ar atbilstošas bloku matricas palīdzību.

Algoritms

1. Definēsim bloku matricu $\mathbf{B} = [\mathbf{E}_n|\mathbf{A}]$.
2. Veiksim ar $\mathbf{B}$ REP tā, lai otrajā blokā iegūtu $\mathbf{E}_n$, šī soļa rezultātā tiks iegūta bloku matrica $[\mathbf{X}|\mathbf{E}_n]$, kur $\mathbf{X} = \mathbf{A}^{-1}$.

1.3. piemērs. $\mathbf{A} = \begin{bmatrix} 1 & 2 \\ -2 & 3 \end{bmatrix}$. Konstruējam bloku matricu

$$\left[\begin{array}{cc|cc} 1 & 0 & 1 & 2 \\ 0 & 1 & -2 & 3 \end{array}\right].$$

Ar REP virkni $R_{12}(2)$, $R_2(1/7)$, $R_{21}(-2)$ pārveidosim šo matricu formā

$$\left[\begin{array}{cc|cc} 3/7 & -2/7 & 1 & 0 \\ 2/7 & 1/7 & 0 & 1 \end{array}\right].$$

Redzam, ka $\mathbf{A}^{-1} = \begin{bmatrix} 3/7 & -2/7 \\ 2/7 & 1/7 \end{bmatrix}$.

1.2.4. Matricu invertējamības lietojumi LVS risināšanā

1.6. teorēma. $\mathbf{A}$ ir $n \times n$ matrica. Zemāk dotie apgalvojumi ir loģiski ekvivalenti.

1. $\exists\ \mathbf{A}^{-1}$.
2. LVS $\mathbf{Ax} = \mathbf{b}$ $\exists$ tieši viens atrisinājums $\mathbf{x} = \mathbf{A}^{-1}\mathbf{b}$.
3. LVS $\mathbf{Ax} = 0$ $\exists$ tikai triviālais atrisinājums $\mathbf{x} = \mathbf{0}$.

PIERĀDĪJUMS

$\underline{1 \implies 2}$

$\exists\ \mathbf{A}^{-1} \implies \mathbf{A}^{-1}\mathbf{Ax} = \mathbf{A}^{-1}\mathbf{b} \implies \mathbf{x} = \mathbf{A}^{-1}\mathbf{b}$ - viennozīmīgi noteikts atrisinājums.

$\underline{2 \implies 3}$

LVS $\mathbf{Ax} = \mathbf{b}$ $\exists$ viens atrisinājums $\implies r(\mathbf{A}) = n \implies$ LVS $\mathbf{Ax} = 0$ $\exists$ tikai triviālais atrisinājums.

$\underline{3 \implies 1}$

LVS $\mathbf{Ax} = \mathbf{0}$ $\exists$ tikai triviālais atrisinājums $\implies r(\mathbf{A}) = n \implies$ $\exists\ \mathbf{A}^{-1}$. ■

2. 6.mājasdarbs

2.1. Obligātie uzdevumi

6.1 Pierādīt, ka matricai

$$\left[\begin{array}{c|c|c|c} 2 & -3 & 1 & 7 \\ \hline 1 & 1 & 5 & 12 \\ \hline -4 & 11 & 7 & 3 \end{array}\right]$$

neeksistē ne labā, ne kreisā inversā matrica.

6.2 Atrast inversās matricas, ja tās eksistē:

(a) $\left[\begin{array}{c|c} 2 & -1 \\ \hline -3 & 6 \end{array}\right]$,

(b) $\left[\begin{array}{c|c|c} 2 & 1 & 3 \\ \hline -3 & 2 & 1 \\ \hline 1 & 0 & 1 \end{array}\right]$,

(c) $\left[\begin{array}{c|c|c|c} 1 & 1 & 0 & 0 \\ \hline 1 & 1 & 1 & 0 \\ \hline 0 & 1 & 1 & 1 \\ \hline 0 & 0 & 1 & 1 \end{array}\right]$.

6.3 Atrast inversās matricas:

(a) $\left[\begin{array}{c|c} \cos\alpha & \sin\alpha \\ \hline -\sin\alpha & \cos\alpha \end{array}\right]$, $\alpha \in \mathbb{R}$

(b) $\left[\begin{array}{c|c|c} a & 0 & 0 \\ \hline 1 & a & 0 \\ \hline 0 & 1 & a \end{array}\right]$, $a \in \mathbb{C}$.

6.4 Atrisināt kvadrātveida LVS $\mathbf{A}\mathbf{x} = \mathbf{b}$ izmantojot matricu invertēšanas metodi: $\mathbf{x} = \mathbf{A}^{-1}\mathbf{b}$.

(a) $\begin{cases} 2X_1 + 3X_2 = 1, \\ X_1 - 6X_2 = -1. \end{cases}$

(b) $\begin{cases} X_1 + 3X_2 + X_3 = 1, \\ X_1 - 2X_2 + X_3 = -1, \\ X_1 - X_2 + 4X_3 = -2. \end{cases}$

6.5 Atrast vismaz vienu matricas $\left[\begin{array}{c|c|c} 1 & 2 & -1 \\ \hline 2 & 3 & 1 \end{array}\right]$ labo inverso matricu vai pierādīt, ka tāda neeksistē.

6.6 Kvadrātveida matricu $\mathbf{A}$ sauc par *nilpotentu*, ja eksistē $n \in \mathbb{N}:$ $\mathbf{A}^n = \mathbf{O}$.

(a) Pierādīt, ka nilpotenta matrica nevar būt invertējama.

(b) Pierādīt, ka ja $\mathbf{A}$ ir nilpotenta, tad $\mathbf{E} + \mathbf{A}$ ir invertējama, atrast $(\mathbf{E} + \mathbf{A})^{-1}$.

2.2. Paaugstinātas grūtības un pētnieciska rakstura uzdevumi

6.7 $\mathbf{A} = [a_{ij}]_{m,n}$, $\mathbf{B} = [b_{ij}]_{m,k}$. Pierādīt, ka matricu vienādojums $\mathbf{AX} = \mathbf{B}$ ir atrisināms $\iff$ $r(\mathbf{A}) = r([\mathbf{A}|\mathbf{B}])$.

6.8 Izpētīt matricu vienādojuma $\mathbf{AXC} = \mathbf{B}$ atrisināmību atkarībā no matricām $\mathbf{A}$, $\mathbf{B}$ un $\mathbf{C}$.